

Transport dwudziestolatków

Szymon Kowalski

► Dworzec kolejowy w Tarnowie, pierwszy transport Polaków do KL Auschwitz, 14 czerwca 1940 roku

14 czerwca 1940 roku przywieziono do KL Auschwitz pierwszy transport polskich więźniów politycznych; z więzienia w Tarnowie przybyło łącznie 728 osób. Datę tę przyjmuje się jako początek funkcjonowania obozu. Od 2006 roku, na mocy uchwały sejmu, obchodzimy w tym dniu Narodowy Dzień Pamięci Ofiar Nazistowskich Obozów Koncentracyjnych.

Dużą grupę w pierwszym transporcie stanowili osiemnasto-, dwudziestoletni uczniowie gimnazjów i studenci aresztowani jesienią 1939 roku oraz zimą i wiosną 1940 roku w różnych miejscowościach Polski południowej (okolice Nowego Targu, Zakopanego, Nowego Sącza Krynicy, Sanoka). Podążali w kierunku granicy ze Słowacją z zamiarem jej nielegalnego przekroczenia i przedostania się przez Węgry do Francji, do tworzonej tam przez gen. Władysława Sikorskiego polskiej ar-

mii. Część osób aresztowano już na Słowacji. Niemcy określali ich mianem „turystów” bądź „graniczników”. Do tej grupy należeli m.in. Jerzy Bielecki, aresztowany na początku maja 1940 roku w Dąbrowie k. Nowego Sącza oraz Kazimierz Albin i jego starszy brat Mieczysław, którzy dwukrotnie próbowali przekroczyć granicę, ostatecznie zostali aresztowani na dworcu kolejowym w Muszynie (relacja Kazimierza Albina na s. 47).

Oprócz „turystów” w transporcie przywieziono do obozu także organiza-

Konzentrationslager Auschwitz

– największy niemiecki obóz koncentracyjny i ośrodek zagłady. Utworzony wiosną 1940 roku w lewobrzeżnej części Oświęcimia, na terenie dawnych koszar wojska polskiego. W zamyśle hitlerowców miał być narzędziem terroru i eksterminacji Polaków – wrogów III Rzeszy: członków podziemnych organizacji oraz inteligencji: nauczycieli, prawników, lekarzy, byłych wojskowych. Pierwszy transport przywieziono 14 czerwca 1940 roku. Do połowy 1942 roku polscy więźniowie polityczni stanowili największą grupę więźniów. Od wiosny 1942 roku obóz (szczególnie jego druga część Birkenau) stał się centrum deportacji i zagłady blisko miliona europejskich Żydów.

Polacy byli przywożeni do końca istnienia obozu; spośród około 150 tys. deportowanych połowa zginęła w obozie. Ponadto w KL Auschwitz zginęło także 21 tys. Cyganów, 15 tys. radzieckich jeńców wojennych oraz 10–15 tys. więźniów innych narodowości.

torów akcji przerzutu na Węgry. Byli to głównie mieszkańcy Zakopanego i okolic, narciarze i przewodnicy tatrzańscy. Wśród nich Bronisław Czech – znakomity narciarz, taternik, trzykrotny uczestnik olimpiad.

W transporcie znaleźli się również członkowie utworzonego jesienią 1939 roku Związku Walki Zbrojnej, w tej grupie był m.in. pchor. Antoni Wykręt oraz kapitan Tadeusz Paolone (w obozie przebywał pod nazwiskiem Lisowski), organizator konspiracji w Tymbarku.

Liczną grupę stanowiła też młodzież aresztowana wiosną 1940 roku w ramach akcji AB wymierzonej w polską inteligencję. Kierując się głębokim patriotyzmem, wielu z tych młodych ludzi zaangażowało się w działalność konspiracyjną, polegającą m.in. na kolportowaniu ulotek i nielegalnej prasy. W tej grupie znajdowali się m.in. Wiesław ►

Jerzy BIELECKI, ur. w 1921 roku w Słaboszowie, uczeń gimnazjum; aresztowany w maju 1940 roku w Dąbrowie k. Nowego Sącza, w czasie próby nielegalnego przekroczenia granicy. W KL Auschwitz oznaczony numerem 243. 21 lipca 1944 roku w mundurze esesmana uciekł z obozu, wyprowadzając więźniarkę Cylę Cybalską (w obozie przebywała pod nazwiskiem Stawiska), Żydówkę. Po ucieczce Cybalska ukrywała się u polskiej rodziny Czerników w okolicach Raławic. Bielecki walczył w partyzanckim oddziale AK. Oboje przeżyli wojnę.

W 1985 roku został odznaczony przez Instytut Yad Vashem medalem „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata”. Swoje wojenne wspomnienia opublikował w książce *Kto ratuje jedno życie...*. Zmarł w 2011 roku.

Fot. Archiwum PMA-B

Kielar i Stanisław Ryniak – aresztowani w Jarosławiu; Jerzy Bogusz i Adam Jurkiewicz – aresztowani w Nowym Sączu; Jan Zdebik, Emil Barański i jego brat Stanisław – aresztowani w Rzeszowie. W transporcie były także osoby aresztowane przez Niemców w czasie obław ulicznych, wśród nich Bronisław Cynkar, aresztowany w Sanoku, oraz Janusz Pogonowski (w obozie pod nazwiskiem Skrzetuski), aresztowany w czasie łapanki na ul. Szpitalnej w Krakowie. Więźniowie pierwszego transportu pochodzili z różnych grup społecznych, głównie jednak z inteligencji. Obok wspomnianej grupy uczniów i studentów, byli także nauczyciele, prawnicy oraz urzędnicy. Przeważali ludzie bardzo młodzi.

Tarnów: ścisła izolacja

Punktem zbiorczym dla całego transportu było więzienie w Tarnowie, jedno z głównych więzień dystryktu krakowskiego. Więźniów przeniesiono tutaj z mniejszych placówek w Zakopanem, Nowym Targu, Nowym Sączu, Rzeszowie, Jarosławiu, Przemyślu i Sanoku. W aresztach i więzieniach byli poddani przesłuchaniom

► Jerzy Bielecki, fotografia wykonana po ucieczce z obozu, październik 1944 roku

Geheime Staatspolizei — Staatspolizeistelle Litzmannstadt
Nachrichten-Uebersmittlung

Formularz informacyjny o ucieczce Jerzego Bieleckiego z KL Auschwitz, wysłany do placówek policji niemieckiej.

Adresat: Krijo uni Katno haben Abschr. erhalten.

Telegramm: Funkspruch Fernschreiben Fernspruch

KL AUSCHWITZ NR. 7141 22.7.44 1130 DR =
AN ALLE OESTL. STAPO(LEIT)- KRIPO(LEIT) STELLEN UND
G.P. KOHN., BESONDERS KATTOVITZ UNDKRAKAU =
BETR.: POLN. SCHUTZ. B I E L E T Z K I, GEB.
28.3.21 ZU SŁABOSZOW, ZULETZT WOHNH. GESEWESEN:
MICHALOWITZE, KR. WIECHOW, EINGELIEFERT AM 14.6.40
VON KDR.D. SIPO U.D. SD KRAKAU, AUSZENDIENSTSTELLE TARNOW
O.AZ. =
PERSONENBESCHREIBUNG: 1,78 GROSZ, D* BLONDE HAARE,
SPRICHT POLN. BLAUGRAUE AUGEN, BESONDERE KENNZEICHEN:
AM LINKEN UNTERARM EINTÄTOWIERTE NR. 243. =
B I E L E T Z K I AM 21.7.1944 AUS KL.-AU. ROEN 1
ENTFLOHEN. SOFORT EINGELEITETE SUCHAKTION BISHER OHNE
ERFOLG. WEITERE FAHNDUNGSMASSNAHMEN VON DORT AUS ERBETEN.
IM ERGRIFFUNGSFALLE KL.-AUSCHWITZ UNGEHEHR
BENACHRICHTIGEN. =
ZUSATZ FUER STL. KATTOVITZ: UIRLIEGENDE GEND. POSTEN
WURDEN F VON FLUCHT FERNMUENDLICH VERSTAENDIGT N DESGL.
HAUPTZOLLAETHER KATTOVITZ, BIELITZ, TESCHEN ZUR
MITFAHNDUNG VERANLASZT. =
ZUSATZ FUER KRAKAU: AUSSCHREIBUNG B I E L E T Z K I
IM SONDERFAHNDUNGSBUCH VON DORT AUS VERANLASSEN. =
ROEN 2/243/22.7.44 SCHU.- BO. = KL. AU. ROEN 1
GEZ.: B A E R . +

Fot. Archiwum PMA-B

► Telegram władz obozowych informujący o ucieczce Jerzego Bieleckiego z KL Auschwitz, wysłany do placówek policji niemieckiej

Fot. Archiwum PMA-B

► Fotografia obozowa Stanisława Ryńskiego

połączonym z biciem i torturami. Przeniesieni do Tarnowa, zostali umieszczeni w zatłoczonych celach. Dokuczały im szczególnie głód, wszy oraz całkowita izolacja – zakaz pisania listów, brak spacerów, a nawet zakaz zbliżania się do okien. Mimo tych obostrzeń więźniom udawało się nawiązać kontakt między celami oraz z otoczeniem. Wyrzucane przez nich grypsy zbierali w nocy tarnowianie mieszkający w pobliżu więzienia.

► Budynek przedwojennego Monopolu Tytoniowego, w którym początkowo umieszczono więźniów z pierwszego transportu, później – *Stabsgebäude* (budynek sztabowy); obecnie siedziba Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. rtm. Witolda Pileckiego

Przesyłano je następnie pod wskazany adres i w ten sposób rodziny dowiadywały się o miejscu pobytu swoich bliskich. Wkrótce do niektórych więźniów zaczęły nadchodzić paczki z żywnością. Pomocy udzielali także polscy strażnicy więzienni oraz miejscowe oddziały Polskiego Czerwonego Krzyża i Polskiego Komitetu Opiekuńczego.

13 czerwca wieczorem opróżniono wszystkie cele, więźniom zwrócono

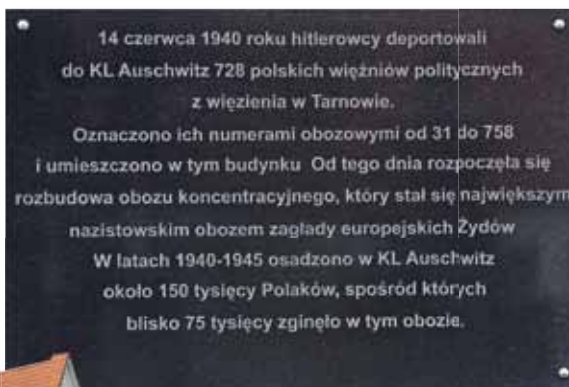
ich depozyty, a następnie poprowadzono ich do budynku łaźni miejskiej, gdzie całą grupę poddano kąpieli i dezynfekcji. Tam również wszyscy oni spędzili noc. Nazajutrz o świcie więźniów uformowanych w stuosobowe kolumny poprowadzono pustymi ulicami miasta w kierunku dworca kolejowego. Na stacji całą grupę skierowano do podstawionego wcześniej pociągu osobowego. Słoczeni w przedziałach, byli pilnowani przez strażników niemieckich, którzy zajęli miejsca w korytarzach wagonów. Ponieważ pociąg ruszył w kierunku zachodnim, panowało przekonanie, że wywożą ich na przymusowe roboty do III Rzeszy.

Numerowanie

Pierwszym przystankiem na trasie przejazdu był Kraków. Tutaj przez dworcowe megafony dowiedzieli się o upadku

Paryża, wiadomość ta wywołała ogólne przygnębienie. Po kilku godzinach jazdy dotarli do stacji Oświęcim (przemianowanej na Auschwitz). Po krótkim postoju pociąg skrzył powoli w kierunku budynków Monopolu Tytoniowego, usytuowanych w pobliżu przedwojennych koszar wojska polskiego. Był to kres ich podróży. Przez okna wagonów zobaczyli uzbrojony kordon esesmanów oraz grupę więźniów funkcyjnych, których początkowo, na skutek nieznanego stroju, wzięli za niemieckich marynarzy.

Przy akompaniamencie wrzasków esesmanów wypędzono więźniów z po- ►

Fot. Tomasz Pielasz/Archiwum PMA-B

► Tablica upamiętniająca przybycie do obozu pierwszego transportu polskich więźniów

Fot. Tomasz Pielasz/Archiwum PMA-B

Kazimierz ALBIN, ur. w 1922 roku w Krakowie; uczeń gimnazjum. Aresztowany w 1940 roku wraz ze starszym bratem Mieczysławem w Muszynie, podczas próby przedostania się na Węgry. W obozie oznaczony numerem 118. 27 lutego 1943 roku uciekł z obozu. Jako żołnierz Armii Krajowej brał później udział w licznych akcjach dywersyjnych, m.in. wykonując wyroki na konfidentach gestapo. W ramach represji za ucieczkę do KL Auschwitz przywieziono jego matkę. Wojenne losy opisał we wspomnieniach *List gończy. Historia mojej ucieczki z Oświęcimia i działalności w konspiracji*. Obecnie wiceprezydent Międzynarodowego Komitetu Oświęcimskiego oraz członek Międzynarodowej Rady Oświęcimskiej.

ciągu i przegnano ich na podwórzu jednego z budynków otoczonego drutem kolczastym; na jego narożnikach wznosiły się budki strażnicze. Po skrupulatnym sprawdzeniu listy obecności zapędzono wszystkich do piwnicy, gdzie odbyły się strzyżenie oraz dezynfekcja. Następnie przeprowadzono rejestrację nowo przybyłych, oznaczając ich kolejnymi numerami obozowymi od 31 do 758 (numery od 1 do 30 otrzymali kryminalni więźniowie niemieccy, przywiezieni do obozu 20 maja 1940 roku z KL Sachsenhausen). Po zakończeniu formalności podzielono więźniów na mniejsze grupy i umieszczono na nocleg w kilku sa-

► Janusz Pogonowski

Janusz POGONOWSKI (w obozie Skrzetuski), ur. w 1922 roku w Krakowie; student; aresztowany w maju 1940 roku w czasie łapanki ulicznej w Krakowie. W KL Auschwitz oznaczony numerem 253; członek obozowej konspiracji. 19 lipca 1943 roku powieszony w obozie razem z jedenastoma więźniami w odwecie za ucieczkę trzech osób z komanda mierników i kontakty z ludnością cywilną. Według relacji świadków egzekucji, w trakcie odczytywania wyroku, stojąc z pętlą na szyi, wykopał spod siebie stółek i sam odebrał sobie życie, okazując w ten sposób oprawcom pogardę. W akcie zgonu podano fałszywą przyczynę śmierci: nagły atak serca.

Geheime Staatspolizei
Staatspolizeistelle Sobienaja
Grenzpolizeikommissariat Rautau

K. 118

KL. AUSCHWITZ NR. 6225-28.2.43 1945

D R I N G E N D -- SOFORT VORLEGEN.

AN ALLE OESTL. STAPD(LEIT)-, KRIPO(LEIT)- STELLEN U.
GREKO BENDERS K R A K A U. --
AN DAS RSHA. IV C 2 R E R L I N. --
AN DAS SS- W.V. H. AMTSGRUPPE DORANENBURG. --
BETRIFFT: 1.) SVHSH. POLE T U R O Z Y NSD A W LADIMIR
GER. 10.7.16 IN RADLOW. --
2.) SCHUTZ. POLE K L U S ADAM, GER. 3.12.15 IN
RAKSZAWA. --
3.) SCHUTZ. POLE A L B I N KAZIMIR, GER. 30.8.22 IN
KRAKAU. --
BEZUG: OHNE. --
DIE OBG. WURDEN AM 14.6.40 REZV. 8.10.40 VOM SD KRAKAU
IN DAS HIEB. LAGER EINGELIEFERT U. SIND AM 27.2.43 IN
DEN ABENDSTUNDEN AUS DEM HIES. LAGER GEFLOHEN. --
DIE SOFORT EINGELEITETE SUCHAKTION HIER BISHER OHNE
ERFOLG. --
ES WIRD GEHETEN, VON DORT AUS WEITERE
FAHNDUNGSMASSNAHMEN EINZULEITEN, U. IM ERGEBUNGSFALLE
- DAS KL. AUSCHWITZ SOFORT ZU BENACHRICHTIGEN. --
ZUSATZ FUEH -KDR. SIND U. SD KRAKAU. --
DIE ABSCHREIBUNG DER OBG. IM SONDERFAHNDUNGSBUCH
HIER POLEN BITTE ... ZU VERANLASSEN. --

Fot. Archiwum PMA-B

► Telegram władz obozowych informujący o ucieczce z KL Auschwitz Kazimierza Albina, wysłany do placówek policji niemieckiej

lach na parterze i piętrze budynku. Podłogi sal były wysłane jedynie cienką warstwą słomy. W olbrzymim zatłoczeniu i niemiłosiernym zaduchu więźniowie spędzili pierwszą noc w nowym miejscu.

„Sport”

Nazajutrz rano, 15 czerwca, rozpoczął się okres kwarantanny wstępnej, która w zamyśle oprawców miała doprowadzić do psychicznego i fizycznego załamania, odhumanizowania człowieka i sprowadzenia go do pozycji numeru, ślepo wykonującego wszystkie polecenia. Każdego dnia esesmani przy współudziale więźniów funkcyjnych katowali więźniów wielogodzin-

► Akt zgonu Janusza Pogonowskiego, sporządzony w obozowym urzędzie stanu cywilnego

Nr. 25467/1943

Auschwitz, den 29. Juli 1943

Der Automobilmechaniker Janusz Skrzetuski

Katholisch

wobohat: Baanow, Kreis Gloggnow, Distrikt Baden

ist am 19. Juli 1943 am 18. 19. 20

in Auschwitz, Kasernenstrasse

Der Verstorbene war geboren am 8. Februar 1922

in Krakau

Vater: Boleslaw Skrzetuski

Mutter: Rosa Skrzetuski geborene Stadnicki

Der Standesbeamte
In Vertretung

Der Standesbeamte
In Vertretung
Grabner

Die Überzeugung mit dem
Totbuch wird beglaubigt.

Auschwitz, den 29.7. 1943

Telefonische: Flötlicher Herold

Fot. Archiwum PMA-B

nymi ćwiczeniami fizycznymi, nazywanymi w obozie „sportem”. Prowadzili je przeważnie esesmani: Ludwig Plagge (nazwany przez więźniów „Fajeczką”), Franz Meier (ochrzczony mianem „Laluś”) oraz późniejszy postrach wszystkich więźniów Gerhard Palitzsch. Były więzień Stanisław Ryniak tak wspominał ten okres: „Ustawieni w rzędach na podwórzu w odpowiednich odstępach, abyśmy sobie wzajemnie nie przeszkadzali i aby był do nas dostęp, na komendę esesmanów i kapów ćwiczyliśmy »padnij«, »powstań«, skakaliśmy w przysiadzie z wyciągniętymi do przodu rękami lub leżąc na żwirowatej nawierzchni placu obracaliśmy się jak »wałek po cieście« (*rollen*). Na skutek tej »gimnastyki« szybko słabliśmy, niektórzy spośród nas zaczęli padać na placu. Polewano ich wodą i odciągano na bok. Trudno opisać, jak bardzo byliśmy tym »sportem« zmaltretowani i jak bardzo czekaliśmy na jego zakończenie”.

Między ćwiczeniami niemieccy kapo uczyli więźniów wymaganych form meldowania się oraz śpiewu niemieckich piosenek. Długotrwałe ćwiczenia fizyczne były niezmiernie wyczerpujące. Ci, którzy opadali z sił, byli bici przez funkcyjnych. Tylko nielicznej grupie osób udało się uniknąć kwarantanny, względnie skrócić jej okres. Byli to głównie więźniowie skierowani do pracy przy budowie ogrodu w przygotowywanym obozie, a także wybrani do pracy w kuchni, prac porządkowych oraz pielęgniarstwie w utworzonej izbie chorych.

Na początku lipca 1940 roku więźniów pierwszego transportu (wraz z trzyosobową grupą przywiezioną 20 czerwca

► Fotografia obozowa Mieczysława Ciepłego

Mieczysław CIEPŁY, ur. w 1920 roku w Przemyslu; uczeń; w KL Auschwitz oznaczony numerem 35. 5 czerwca 1942 roku zginął w obozie.

Fot. Archiwum PMA-B

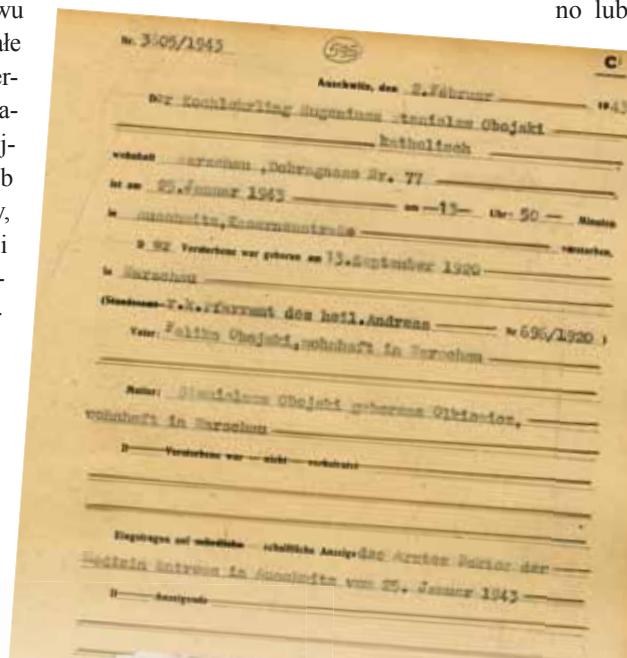
z więzień w Nowym Wiśniczu i Krakowie) przeniesiono na teren właściwego obozu, do pokoszarowych bloków 1–3. Tym samym rozpoczął się dla nich okres ciężkiej, morderczej pracy w komandach, głodu, chorób, wyniszczenia oraz – w wielu przypadkach – bezpośredniej eksterminacji.

Tragiczny bilans

Na podstawie fragmentarycznie zachowanych akt obozowych udało się ustalić tylko część tragicznego bilansu. Spośród 728 Polaków przywiezionych do KL Auschwitz w pierwszym transporcie – co najmniej 227 zginęło w obozie. Co najmniej 266 więźniów przeniesiono lub ewakuowano do innych niemieckich obozów koncentracyjnych, gdzie

61 zginęło, w tym kilkudziesięciu 3 maja 1945 roku „u progu wolności” w Zatoce Łubeckiej, w czasie ewakuacji obozu Neuengamme, na statkach zbombardowanych przez lotnictwo alianckie. Łącznie zatem zginęło ok. 300 osób, a przeżyło – najprawdopodobniej ok. 320 osób (w tym ponad 70 zostało zwolnionych z obozu). Los ponad 100 więźniów pozostaje do dziś nieznany. 📌

Fot. Archiwum PMA-B

Eugeniusz OBOJSKI, ur. w 1920 roku w Warszawie; uczeń kucharski. W KL Auschwitz oznaczony numerem 194; zatrudniony w komandzie Leichenträgerów (nosieli zwłok); członek Związku Organizacji Wojskowej, założonego w obozie przez rtm. Witolda Pileckiego. 25 stycznia 1943 roku rozstrzelany pod ścianą straceń. W akcie zgonu podano fałszywą przyczynę śmierci: osłabienie serca przy zapaleniu płuc.

► Akt zgonu Eugeniusza Obojskiego, sporządzony w obozowym urzędzie stanu cywilnego

Szymon Kowalski – historyk, pracownik Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu

Dane na podstawie: *Księga Pamięci. Transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa i innych miejscowości Polski Południowej 1940–1944*, red. F. Piper, I. Strzelecka, t. 1, Warszawa – Oświęcim 2002.